

FACULTEIT POLITIEKE EN SOCIALE WETENSCHAPPEN
VAKGROEP POLITIEKE WETENSCHAPPEN

WIE STEM T BRUIN?

EEN ONDERZOEK NAAR HET ELECTORAAT VAN EXTREEM RECHTS

STEVEN LANNOO

INHOUD

1. INLEIDING	3
2. THEORIEËN	3
2.1 THEORIE VAN DE BEDREIGDE ECONOMISCHE BELANGEN	3
2.2 THEORIE VAN DE PSYCHOLOGISCHE BEHOEFTEEN	5
2.3 SOCIALE DESINTEGRATIETHEORIE	6
2.4 KITSHELTS WELVAARTSSTAATHYPOTHESE.....	8
2.5 THESE VAN DE NIEUWE BREUKLIJN	9
2.6 THESE VAN DE PROTESTSTEM.....	11
3. EMPIRISCHE BEVINDINGEN.....	12
3.1 THEORIE VAN DE BEDREIGDE ECONOMISCHE BELANGEN	12
3.2 THEORIE VAN DE PSYCHOLOGISCHE BEHOEFTEEN	15
3.3 SOCIALE DESINTEGRATIETHEORIE	17
3.4 KITSHELTS WELVAARTSSTAATHYPOTHESE.....	20
3.5 THESE VAN DE NIEUWE BREUKLIJN	22
3.6 THESE VAN DE PROTESTSTEM.....	24
4. CONCLUSIE	25
BIBLIOGRAFIE	27

1. INLEIDING

Sinds de jaren '80 van de vorige eeuw zijn overal in Europa extreem rechtse partijen aan een opgang bezig. In enkele landen zijn zij er zelfs in geslaagd om in de regering te komen. Maar ook daar waar zij geen beleidsverantwoordelijkheid opgenomen hebben beïnvloeden zij in aanzienlijke mate de politieke agenda. Extreem rechtse partijen gaan in tegen een groot stuk van de huidige politieke consensus, zij verwerpen belangrijke stukken van het democratisch gedachtegoed en hebben vaak belangrijke links met individuen met een nazistisch verleden. Geen wonder dus dat er zeer veel politicologisch en sociologisch onderzoek gedaan werd naar de kwestie.

In deze paper willen wij ons toelagen op de vraag wie de mensen zijn die voor extreem rechtse partijen stemmen en wat de oorzaak zou kunnen zijn van dat stemgedrag. Daarbij gaat onze interesse niet zozeer uit naar de redenen die kiezers zelf aanhalen als rationalisatie van hun stem voor extreem rechts, maar wel naar de onderliggende sociale dynamieken die het vernieuwde succes van deze partijen mogelijk maken. Vanuit de politiek-sociologische theorievorming werden namelijk verschillende opties naar voren geschoven die een verklaring moesten bieden voor het vernieuwde succes van extreem rechts. Veel van deze theorieën werden oorspronkelijk ontwikkeld om het succes van fascistoïde partijen uit het interbellum te verklaren, maar ondertussen werd al heel wat onderzoek verricht om hun actuele waarde te testen. Eveneens werden een aantal nieuwe theorieën ontwikkeld. Binnen het kader van deze paper was het onmogelijk om alle mogelijke theoretische verklaringen en alle uitgevoerde studies te bespreken. Daarom bespreken wij enkel theorieën die zich specifiek over het fenomeen van extreem rechts buigen, en geen theorieën die stemgedrag in het algemeen proberen te verklaren.

De structuur van deze paper is zeer eenvoudig. In het eerste deel worden de zes belangrijke hypothesen naar voren gebracht die vertellen wie een grotere kans heeft om extreem rechts te stemmen en waarom. In het tweede deel confronteren we dan de theorieën met de empirische werkelijkheid door de resultaten van enkele wetenschappelijke studies naar voren te brengen. We leggen daarbij de nadruk op studies die in Vlaanderen werden uitgevoerd, maar laten niet na ook onderzoek uit de rest van Europa aan te halen.

2. THEORIEËN

2.1 THEORIE VAN DE BEDREIGDE ECONOMISCHE BELANGEN

Deze theorie werd ontwikkeld in de jaren '60 door Seymour Martin Lipset en kreeg haar naam in de jaren '80 van Jürgen W. Falter. Lipset stelde dat het vooral de middenklassen (kleine zelfstandigen, leraars, bedienden, ambtenaren,...) waren die in de jaren '30 op de NSDAP hadden gestemd. Volgens Lipset is dit fenomeen te verklaren daardat, vooral tijdens een economische crisis, mensen op partijen gaan stemmen waarvan ze denken dat die hun economische belangen verdedigen. In de jaren '30 was er inderdaad een crisis en de NSDAP kwam in haar programma op voor de middenklassen. Dit vertaalde zich vooral in het stigmatiseren van Joden als oorzaak van alle economische malaise. Veel Joden werkten in die tijd als kleine zelfstandige, klerk, bediende, enz. en waren dus de economische concurrenten

van de andere Duitsers die tot de middenklasse behoorden. Een beleid dat Joden uit het openbaar leven wilde wegbannen en hun bezittingen wilde confisceren moest dan wel succes hebben bij die mensen. Daarbovenop beloofde de NSDAP om het kleinhandelswezen van overheidswege te beschermen.¹

Algemeen stelt deze theorie dus dat, vooral tijdens economische crisisperiodes, sociale klassen die hun economische belangen bedreigd zien geneigd zijn om op extreem rechtse partijen te stemmen. In de jaren '30 waren die bedreigde klassen zoals gezegd de kleine middenstanders, in ons tijdperk gaat het vooral over arbeiders en laaggeschoolden, maar ook over de klassieke middenstand. Arbeiders en laaggeschoolden worden sinds de economische crisis van de jaren '70 blootgesteld aan een steeds verder gaande flexibilisering. Zij worden voortdurend opgeroepen tot loonmatiging, worden geconfronteerd met een sterke delokalisatie van hun arbeidsplaatsen en een daaraan gelinkte werkloosheid en werkonzekerheid. De klassieke middenstand ervaart steeds sterker de moordende concurrentie van grote winkelketens en kent steeds langere werktijden terwijl het gemiddeld inkomen naar omlaag gaat. Net zoals de Joden in de jaren '30 door de middenklassen als concurrenten werden aanzien, ervaren arbeiders en kleine middenstanders nu concurrentie van allochtonen. Allochtonen zijn namelijk meer dan Belgen laaggeschoold en werken dan ook vooral als arbeider of hebben een kleine zaak. Arbeiders en middenstanders zouden dus voornamelijk geneigd zijn om voor extreem rechtse partijen te stemmen omdat die in hun programma de aanwezigheid van allochtonen zo veel mogelijk willen beperken.

Vanuit deze redenering kan men ook verwachten dat vrouwen minder snel op extreem rechtse partijen gaan stemmen. De positie van vrouwen op de arbeidsmarkt maakt hen immers minder kwetsbaar voor competitie met allochtonen. Dat is ten eerste zo omdat mannen meer dan vrouwen in de industriële sector werken en daar de klassieke handenarbeid doen. Vrouwen werken meer in de dienstensector, een sector die steeds verder expandeert. Wanneer vrouwen dan toch in de industriële sector werken doen zij daar eerder administratief werk, waardoor zij minder gemakkelijk hun baan verliezen. Ten tweede is dat zo omdat vrouwen minder dan mannen een eigen zaakje hebben.²

Deze theorie is schatplichtig aan de Realistische Conflicttheorie, ontwikkeld door R.A. Levine en D.T. Campbell.³ De Realistische Conflicttheorie stelt dat conflict ontstaat door ongelijkheid die volgt uit competitie voor schaarse middelen. Die ongelijkheid deelt een gemeenschap in in have's en have-nots, in winnaars en verliezers. De winnaars willen hun positie bestendigen, de verliezers voelen zich gefrustreerd. Het resultaat is een groepsconflict. Belangrijk hierbij is dat zowel de competitie als de deprivatie niet echt hoeven te bestaan om frustratie op te wekken en conflict uit te lokken. De overtuiging dat er competitie is of de overtuiging dat men (onterecht) slechter af is dan de andere is voldoende.⁴

---

¹ SCHEEPERS, P., BILLIET, J., DE WITTE, H., Het electoraat van het Vlaams Blok. De kiezers en hun opvattingen. In: Sociologische Gids, 42, 1995, 3, pp.232-252.

² GIVENS, Terri, Gender Differences in Support for Radical Right, Anti-Immigrant Political Parties. Website van de bibliotheek van de universiteit van California, <http://repositories.cdlib.org/ccis/papers/wrkg6>. Laatst geconsulteerd op 20/11/2005.

³ LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, BILLIET, Jaak, Multilevel Modelling of Vlaams Blok Voting. Individual and Contextual Characteristics of the Vlaams Blok Vote. In: Acta Politica, 35, 2000, 4, pp.363-398.

⁴ BREHM, Sharon S., KASSIN, Saul M., FEIN, Steven, MERVIELDE, Ivan, Sociale Psychologie. Gent, Academia Press, 2000, pp.151-152.

Vandaag ervaren de arbeiders en kleine middenstanders dat ze in competitie zijn met allochtonen om schaarse arbeidsplaatsen of om het schaarse klantenbestand. Dit gaat samen met een gevoel van deprivatie: men vindt dat wat men krijgt minder is dan wat men verdient. Omdat extreem rechtse partijen voorstellen hebben die zeer negatief zijn voor migranten wordt stemmen op zo'n partij gezien als het conflict aangaan.

2.2 THEORIE VAN DE PSYCHOLOGISCHE BEHOEFTE

Ook deze theorie werd oorspronkelijk ontwikkeld voor de verklaring van het stemmen voor de nationaal-socialisten in Duitsland tijdens het interbellum. De theorie werd ontwikkeld door de Frankfurter Schule, een naoorlogse groep van Duitse wetenschappers die marxistisch geïnspireerd waren.⁵ Die wetenschappers waren van oordeel dat niet enkel de middenklassen maar ook de arbeiders massaal voor de NSDAP hadden gestemd. Dat klopte niet met de klassieke marxistische theorie die stelde dat arbeiders in tijden van crisis massaal in opstand zouden komen en dus de kant van de arbeidersbeweging zouden kiezen.

Het was Erich Fromm die als eerste een theorie formuleerde die deze vaststelling moest verklaren. Hij stelde dat in tijden van economische moeilijkheden er bij de arbeiders en de middenklassen een sterke mate van onzekerheid en angst ontstaat. Dat doet op zijn beurt bepaalde psychologische behoeften ontstaan bij die klassen. Ten eerste krijgen zij de behoefte om zich te onderwerpen aan een sterke leider die hen uit de economische moeilijkheden zal leiden, die simpele oplossingen op moeilijke problemen naar voren schuift en die die oplossingen goed kan verkopen. In deze context wordt altijd verwezen naar het belang van grote leidersfiguren bij extreem rechtse partijen (Jean-Marie Le Pen bij het FN, Filip De Winter bij het Vlaams Belang, Jörg Haider bij de FPÖ, enz.). Ten tweede doet het de behoefte ontstaan om machtelozen aan zich te onderwerpen. Dat soort onderwerping gaat het gevoel een verliezer te zijn tegen, een gevoel dat veroorzaakt wordt door een lage positie op de sociale ladder. Wat arbeiders betrof had Fromm nog een extra vaststelling. Na de Eerste Wereldoorlog hadden zij algemeen stemrecht verkregen en waren de sociaal-democraten aan de macht gekomen zonder dat dit de levensomstandigheden van de arbeiders substantieel had verbeterd. Daarom zouden zij gevoelens van politieke machteloosheid ervaren. Ook dat zou bijdragen tot het ervaren van de psychologische nood aan een sterke leider en het onderwerpen van machtelozen.⁶

Zoals reeds vermeld worden arbeiders en laaggeschoolden vandaag geconfronteerd met een hoge werkloosheid en veel flexibiliteit en werkonzekerheid. De sociale omgeving waarin zij leven wordt steeds complexer en bij velen treedt een gevoel van politieke machteloosheid op. Velen van hen richten zich daarom op partijen die oplossingen brengen die eenvoudig maar toch krachtig zijn.⁷

Théodore Adorno, eveneens een exponent van de Frankfurter Schule, heeft de theorie van Fromm uitgewerkt tot een echte persoonlijkheidstheorie. Hij stelde dat sommige mensen van

---

⁵ (anon.), De praktische theorie van de Frankfurter Schule. Website van de Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen van de Universiteit van Utrecht, <http://www.fss.uu.nl/wetfil/96-97/schule.htm>, laatst geconsulteerd op 26/11/2005.

⁶ SCHEEPERS, P., BILLIET, J., DE WITTE, H., loc.cit.

⁷ BILLIET, Jacques, Qui vote pour le Vlaams Blok? In: DELWIT, Pascal, DE WAELE, Jean-Michel, REA, Andrea, L'extrême droit en France et en Belgique. Brussel, Editions Complexes, 1998, pp.181-202.

nature meer vatbaar zijn voor de lokroep van extreem rechtse partijen dan andere omwille van specifieke persoonlijkheidskenmerken die men onder het concept *Autoritarian Personality* kan samenvatten. Om te achterhalen in welke mate iemand een autoritaire persoonlijkheid heeft ontwikkelde Adorno een meetschaal, de F-schaal (Fascisme-schaal) genaamd. Deze schaal peilt naar de negen componenten van het begrip waarvan conventionalisme, autoritaire agressie en autoritaire volgzzaamheid de belangrijkste zijn. Met conventionalisme bedoelt men dat een individu met een autoritaire persoonlijkheid geneigd is om sterk te conformeren met de meest gangbare normen en waarden, namelijk die van de middenklasse. Autoritaire agressie betekent dat men zeer agressief en intollerant is tegenover mensen die gedrag vertonen dat afwijkt van die dominante normen en waarden. Autoritaire volgzzaamheid wil dan weer zeggen dat men zich gemakkelijk onderwerpt aan wie in een hiërarchische structuur boven zich staat.⁸

Mensen met een autoritaire persoonlijkheid zijn bijgevolg extra kwetsbaar voor de lokroep van extreem rechts. Hun sterke identificatie met de in-groep maakt hen gevoelig voor het nationalisme dat door dergelijke partijen wordt uitgedragen, hun afkeer en agressie ten opzichte van uitgroepen voor het racisme en hun autoritaire volgzzaamheid voor de personencultus en sterke hiërarchische cultuur van extreem rechts.

Adorno verklaarde de aanwezigheid van autoritarisme bij personen vanuit de psychoanalyse. Kinderen die zeer streng worden opgevoed, weinig liefde ontvangen en aan hoge eisen moeten voldoen ontwikkelen volgens hem gevoelens van frustratie die verdrongen worden en dan later geprojecteerd worden op uitgroepen. Door het failliet van de psychoanalyse, die niet langer als een wetenschappelijke theorie maar eerder als een vorm van kwakzalverij wordt aanzien, is de versie van Adorno in de verklaring van extreem rechts stemgedrag wat in onbruik geraakt. Nu ziet men de psychologische behoeften opnieuw vooral als een fenomeen dat een gevolg is van socio-economische omstandigheden.

2.3 SOCIALE DESINTEGRATIETHEORIE

De sociale desintegratietheorie, ook wel de theorie van de symbolische belangen genoemd, is schatplichtig aan de anomietheorie van Emile Durkheim.⁹ In *Le Suicide* probeert Durkheim een sociologische verklaring voor zelfmoord te vinden. In dat werk gaat hij er van uit dat mensen hierin verschillen van dieren dat hun behoeften niet door hun fysiologie worden beperkt, wat resulteert in grenzenloze aspiraties. De samenleving moet dan ook normen opleggen om de aspiraties van mensen te regelen en hen een plaats in de samenleving te geven. Bij snelle economische ontwikkeling of achteruitgang wordt die normering kappot gemaakt. Snelle economische veranderingen zorgen er namelijk voor dat hele groepen in de samenleving een andere plaats in de sociale hiërarchie krijgen. De normering die zij gewoon zijn past echter niet meer bij die nieuwe situatie. Gevolg is het gegeven van de anomie: de samenleving slaagt er niet langer in vorm te geven aan het handelen van individuen. Daardoor worden menselijke driften niet langer geregeld, zo dat mensen overgeleverd zijn aan hun

---

⁸ BILSEN, Kaat, DE WITTE, Hans, Waarom worden individuen actief binnen een extreem-rechtse organisatie? Integratie van de beschikbare literatuur in een hypothetisch kader ter verklaring van extreem-rechts militantisme. In: Tijdschrift voor Sociologie, 22, 2001, 1, pp.37-62.

⁹ LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, BILLIET, Jaak, loc. cit.

passies. Hieruit kan allerlei afwijkend gedrag voortkomen zoals verhoogde zelfmoordcijfers, maar bijvoorbeeld ook een verhoogde agressiviteit tegen uitgroepen.¹⁰

De sociale desintegratietheorie zelf is ontwikkeld door H. Arend en R. Bendix. Net als bij de vorige theorieën wilde men het stemmen op de NSDAP in de jaren '30 verklaren. Arend en Bendix stelden dat het extreem rechtse electoraat geen oververtegenwoordiging van de middenklasse, de arbeidsklasse of welke sociale klasse dan ook kende. Het kenmerkende voor het NSDAP-publiek was net dat het uit een atomische massa bestond van sociaal gedesintegreerde individuen die ontmoedigd waren in het actuele politieke bestel. Als gevolg van de tweede wereldoorlog, de sociale chaos na 1918 en de economische catastrofe van begin jaren '30 was veel sociaal bindweefsel kappot gegaan waardoor integratiekaders verloren gingen. Daar onze individuele identiteit gecreëerd wordt door onze interacties met anderen en meestal te maken heeft met de sociale groepen waartoe wij behoren, is zulks desastreuus voor het menselijke zelfbeeld. De NSDAP bood aan deze gedesintegreerde individuen nieuwe (symbolische) referentiekaders door het nationalisme dat ze uitdroeg.¹¹ Daarenboven bood de partij door middel van haar talloze culturele en andere nevenorganisaties nieuwe groepsbindingen die door optochten en vlaggenparades een grote identiteitscreërende functie hadden.

Erwin K. Scheuch en Hans-Dieter Klingemann vertaalden deze theorie naar de postmoderne samenleving. Volgens hen is er in iedere geïndustrialiseerde samenleving een potentieel voor extreem rechts aanwezig. Dat komt omdat onze samenleving de laatste decennia gekenmerkt wordt door een sterke desintegratie van het sociaal bindweefsel.

Volgens Bettina Westle en Oskar Niedermayer komt dat omdat in in een postindustriële samenleving er een conflict ontstaat tussen de waarden georiënteerd op de primaire groep en bepaalde functionele behoeften van secundaire instituties. Zo kan er bijvoorbeeld een botsing ontstaan tussen de waarde dat gezinnen (=primaire groep) veel tijd samen horen door te brengen en de behoefte van de arbeidsmarkt (=secundaire institutie) aan een steeds grotere flexibiliteit, wat onregelmatige werkuren met zich mee brengt. Personen ervaren dit als tegenstrijdige eisen in hun alledaagse leven en zijn op zoek naar manieren om de contradictie tussen die op de primaire groep georiënteerde waarden en behoeften van secundaire instituties op te heffen. Sommige individuen, vooral diegene die een autoritaire persoonlijkheid hebben, doen dat door enge denkbeelden aan te hangen, waardoor zij haast automatisch bij extreem rechts terecht komen. In ons voorbeeld kan het naar voren brengen van de idee van de 'vrouw aan de haard' zo'n eng denkbeeld zijn.¹² Volgens Scheepers, Billiet en De Witte is de verhoogde sociale en geografische mobiliteit van individuen (cfr. Durkheim) de oorzaak van het verdwijnen van sociaal bindweefsel. Gedesintegreerde personen gaan volgens hen op zoek naar nieuwe integratiekaders en vinden die in het volksnationalisme dat extreem rechtse partijen uitdragen.

Zoals reeds gezegd bestaan er twee namen voor deze theorie: de theorie van de symbolische belangen en de sociale desintegratietheorie. Meestal gaat het kiezen van de naam samen met het in een bepaalde richting uitleggen van deze theorie. Wie het over symbolische belangen

---

¹⁰ VINCKE, John, Sociologie. Een klassieke en hedendaagse benadering. Gent, Academia Press, 2002, pp.136-138.

¹¹ SCHEEPERS, P., BILLIET, J., DE WITTE, H., loc.cit.

¹² WESSTLE, Bettina, NIEDERMAYER, Oskar, Contemporary right-wing extremism in West Germany. 'The Republicans' and their electorate. In: European Journal of Political Research. Dordrecht, Boston, London, 21, 1992, 1, pp.55-81.

heeft legt er vooral de nadruk op dat gedesintegreerde individuen extreem rechtse partijen zo aantrekkelijk vinden omdat ze een nieuw integratiekader (dat volksnationalisme) aanbieden. Wie het heeft over sociale desintegratie denkt eerder dat het verdwijnen van sociaal bindweefsel gepaard gaat met het verdwijnen van de socialisatie van normen die hen ervan weerhouden om op extreem rechtse partijen te stemmen. Zo zouden kerkgangers via hun sociale interactie in het kerkgebeuren normen interneren die hen op christen-democratische partijen doen stemmen. Hetzelfde zou gelden voor mensen die veel sociale interactie binnen de socialistische of liberale zuil hebben.¹³

2.4 KITSCHELTS WELVAARTSSTAATHYPOTHESE

Het uitgangspunt van Herbert Kitschelt is dat het spectrum aan politieke overtuigingen uit twee dimensies bestaat. De eerste dimensie wordt aangegeven door een sociaal-economische as waarvan een zeer kapitalistische houding en een zeer socialistische de twee extremen zijn. Deze as identificeert zich dus met de klassieke links-rechtstegenstellingen. De tweede dimensie wordt aangegeven door een as met als eerste uiterste een zeer libertaire houding, en als tweede uiterste een zeer autoritaire. Een libertaire houding wordt getypeerd door een belangrijke voorkeur voor individuele vrijheid en voor participatieve democratie. Een autoritaire overtuiging omhelst een belangrijke vermindering van individuele vrijheid en een voorkeur voor het leidersprincipe.

Vroeger centreerden de persoonlijke overtuigingen van mensen zich rond die sociaal-economische as. Tegenwoordig zijn ze meer geconcentreerd rond de libertaire-autoritaire as. De verklaring hiervoor vindt Kitschelt in het totstandkomingsproces van die overtuigingen. Hij stelt namelijk vast dat libertaire overtuigingen samen gaan met een hoge opleiding en met flexibele arbeidsprocessen waarin mensen veel sociale contacten leggen. Autoritaire preferenties daarentegen vindt hij vooral terug bij mensen met een lagere opleiding en een instrumenteel werk gecombineerd met een werkomgeving waarin regels en hiërarchie zeer belangrijk zijn. De gedachte is dan dat politieke socialisatie voor een belangrijk stuk via de werksituatie loopt, of dat mensen de ervaringen uit hun werksituatie projecteren op de samenleving.

Sociaal-economische veranderingen in de post-industriële samenleving zorgen er voor dat het aantal mensen met een lagere opleiding en instrumentele werksituaties daalt; en dat het aantal met een hoge opleiding en een flexibele arbeidssituatie waarin veel sociale contacten worden gelegd stijgt. De veranderde economische situatie zou de zogenaamde *blue-collar workers* (klassieke arbeiders) doen switchen van een voorkeur voor herverdelingspolitiek vanwege de overheid naar een voorkeur voor vermindering van belastingen en daling van de staatsuitgaven. Dat zou in het belang van die arbeiders zijn omdat hun sector aan hevige internationale concurrentie onderhevig is. De zogenaamde *white-collar workers* (mensen met meer administratief werk die vooral in de dienstensector werken) zouden dan voorstander worden van een meer redistributieve politiek omdat zij veel minder aan internationale concurrentie blootgesteld worden. De autoritaire houding van de meeste blue-collar workers, die zij via de interactie in hun werkomgeving geïnternaliseerd hebben, gaat dus samen met een economisch rechtse houding, die ontstaat omwille van de internationale druk op de industriële sectoren. Blue-collar workers zouden tevens etnocentrische overtuigingen hebben

---

¹³ DE WITTE, Hans, SCHEEPERS, Peer, Twintig jaar Vlaams Blok. Herkomst, evolutie en toekomst van partij en kiezers. In: Internationale Spectator, 51, 1997, 7&8, pp.420-428.

vanwege de concurrentie op de arbeidsmarkt die zij ervaren van gastarbeiders. De libertaire houding van de white-collar workers gaat op zijn beurt samen met economisch links. We zien dan ook een concentratie van mensen in die twee uithoeken van het politieke spectrum.

Dit alles resulteert slechts in het succes van extreem rechts wanneer de juiste politieke opportuniteitsstructuren aanwezig zijn. Dat gaat hem dan vooral over een sterke centrumoriëntatie van de klassieke partijen waardoor zij hele stukken van het politieke spectrum links laten liggen. Een andere voorwaarde die moet worden vervuld is dat die radicaal rechtse partijen hun autoritaire denkbeelden combineren met een sociaal-economisch marktgerichte visie. Dat soort anti-staathouding trekt een mix van kleine zelfstandigen en arbeiders uit alle sectoren aan. Wanneer extreem rechtse partijen zich toespitsen op welvaartchauvinistische houdingen, trekken ze enkel een kleine fractie van de arbeiders aan waardoor ze nooit groot kunnen worden. Sommige van die partijen maken die logische switch niet omdat hun leiders gesocialiseerd zijn in een fascistische wereldbeeld (dat antikapitalistisch is) en dat wereldbeeld niet kunnen laten varen.¹⁴

Samengevat worden extreem rechtse partijen belangrijk in postindustriële samenlevingen waar uitgebreide welvaartstaten bestaan en waar die partijen de *winning formula* van de combinatie van marktgeoriënteerde sociaal-economische visies, autoritaire denkbeelden en etnocentrische oproepen hanteren.¹⁵

2.5 THESE VAN DE NIEUWE BREUKLIJN

Deze theorie is gebaseerd op de theorie van de cross-cutting cleavages van Lipset en Rokkan. Deze theorie stelt dat er binnen het spectrum van politieke overtuigingen een beperkt aantal grote tegenstellingen. Die tegenstellingen, cleavages of breuklijnen genoemd, zijn enerzijds ontstaan in het proces van staatsvorming dat voortkomt uit de Franse revolutie, en anderzijds uit het proces van de industriële revolutie. Zo werden drie belangrijke breuklijnen gecreëerd: de levensbeschouwelijke (gelovig-vrijzinnig), de socio-economische (arbeid-kapitaal) en de etnisch-culturele (bij ons communautaire) breuklijn. Deze breuklijnen delen de samenleving telkens in twee groepen in. Doordat er meerdere zijn snijden zij elkaar en doen zij subgroepen ontstaan: op die manier krijg je dan de Vlaamse gelovige arbeiders, de Waalse vrijzinnige werkgevers, enz.

Men spreekt van een institutionalisering van de breuklijnen wanneer er zich politieke structuren op gaan enten. Dit wil zeggen dat er organisaties gaan ontstaan die claimen een bepaalde groep die gevormd wordt door zo'n breuklijn te verdedigen en daarin door die groep gevolgd worden. Volgens Jaak Billiet is de levensbeschouwelijke breuklijn volledig geïnstitutionaliseerd, maar is dat niet het geval voor de twee andere. De socio-economische breuklijn beschouwt hij als semi-geïnstitutionaliseerd omdat zich verschillende partijen of onderdelen ervan zich op de breuklijn hebben geënt (zo heb je aan de zijde van de arbeid de socialisten en de christelijke arbeiders en aan de kapitaalszijde de liberalen en de christelijke werkgevers). De communautaire breuklijn beschouwt hij als nauwelijks geïnstitutionaliseerd omdat de partijen die zich daarop gericht hebben (VU, RW, FDF,...) altijd een veel te klein

---

¹⁴ STEINMETZ, Georg, The New Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis. In: The American Journal of Sociology, 102, 1997, 4, pp.1175-1177.

¹⁵ MINKENBERG, Michael, The New Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis. In: The Journal of Politics, 59, 1997, 2, pp.624-627.

deel van hun belangengroep hebben vertegenwoordigd.¹⁶ Billiet stelt deze these echter in de beginjaren '80, nog voor de staats hervorming in België volledig werd doorgevoerd. Men zou kunnen argumenteren dat de situatie nu is veranderd en dat het ontstaan van de deelregeringen een andere manier van institutionaliseren is. Sinds eind jaren '70 zijn trouwen alle politieke partijen gesplitst waardoor je zou kunnen zeggen dat al die partijen zich op de communautaire breuklijn hebben geënt. Lipset en Rokkan stellen dat er in iedere industriële samenleving een hiërarchie bestaat tussen de breuklijnen. Die hiërarchie is echter veranderlijk en zelf inzet van het politieke spel: ze heeft te maken met agendasetting.¹⁷

Tijdens de tweede helft van de 20ste eeuw komt een nieuwe breuklijn opzetten. De opkomst daarvan wordt verklaard door de theorie van het ontstaan van de duale samenleving. Deze theorie integreert eigenlijk verschillende elementen van de sociale desintegratietheorie en van de theorie van Kitschelt en verbindt die met nieuwe elementen. Volgens deze theorie zijn de jaren '60 een gouden tijd voor de lagere klassen en voor de lage middenklasse, zeg maar de klassieke middenstand. De lonen stijgen voortdurend en de werkloosheid is laag, zo laag zelfs dat de regering zich gedwongen ziet om immigratie aan te moedigen. De gestegen koopkracht bij de lage klassen is zeer goed voor de klassieke middenstand die, ondanks de stijgende concurrentie van grote warenhuisketens zijn omzet ziet stijgen. Midden jaren '70 begint dan de socio-economische achteruitgang met als gevolg het ontstaan van die duale samenleving. In zo'n samenleving heb je constant 15 à 20% van de mensen die de boot mist op sociaal-economisch zowel als op sociaal-cultureel gebied. Bij die effectief gedepriveerden komt dan nog eens een groep die aan de rand van de welstellendheid leeft en voortdurend in zijn levensonderhoud wordt bedreigd.

De sociaal-economische deprivatie uit zich in verschillende aspecten waaronder een verslechterde arbeidssituatie. In de periode 1970-1990 werken steeds meer mensen in piekploegen, nachtploegen, als oproepcontacten of als uitzendkracht. Deze situatie gaat gepaard met een steeds grotere onzekerheid omtrent de toekomstige tewerkstelling en het ontbreken van elk perspectief van loopbaanontwikkeling. In feite krijgen we ook te maken met een ernstige afname van de beschermingsgraad van het arbeidsrecht. Deze situatie doet zich vooral voor bij jongeren, vrouwen, arbeiders en laaggeschoolden. Een tweede aspect is de stijging van de werkloosheid, vooral dan van de structurele. Ook dat gebeurt voornamelijk bij de boven genoemde categorieën. Een volgende aspect is de effectieve daling van de koopkracht bij de laagste inkomens, terwijl het BBP voortdurend stijgt – we krijgen dus te maken met een steeds diepere kloof tussen arm en rijk. Een laatste aspect is het statusverlies van bepaalde kwetsbare groepen, vooral laaggeschoolden, omwille van de derde technologische revolutie die een kloof creëert tussen zij die wel over de kennis beschikken om met de nieuwe technologieën te werken en zij die daar niet over beschikken.

Samen met deze sociaal-economische achteruitgang bestaat er ook een socio-culturele deprivatie. Die wordt enerzijds veroorzaakt door de ontkerkelijking en ontzuiling die het traditioneel verenigingsleven, dat zo belangrijk was als sociaal bindweefsel voor de laagste klassen, doet verdwijnen (cf. de sociale desintegratietheorie). Anderzijds brengen ook de sociaal-economische veranderingen veel schade toe aan dat verenigingsleven. De grote concurrentie op de arbeidsmarkt vermindert de solidariteitsbanden en dus ook de betrokkenheid bij de arbeidsbeweging, de flexibele arbeid met haar onregelmatige werkuren

---

¹⁶ BILLIET, Jaak, SWYNGEDOUW, Marc, De keuze tussen groen en extreem-rechts in Vlaanderen. Sporen van een nieuwe breuklijn. In: Res Publica, 37, 1995, 2, pp.247-262.

¹⁷ Ibidem

maakt het voor veel mensen zeer moeilijk om actief te zijn in organisaties, enz. De aantasting van dat verenigingsleven vermindert de invloed van instituties zoals de Kerk en de vakbonden die voor sociale controle en de reproductie van waarden en normen zorgen.

Gevolg van dit alles is een waardenheroriëntering. De sociaal-economische veranderingen en de nieuwe vormen van uitsluiting die ermee gepaard gaan worden gelegitimeerd door een neoliberale ideologie die sterk de nadruk legt op individualisme, meritocratie en materialisme. Als reactie krijgen we de creatie van een heel eigen levensvisie bij de slachtoffers van de nieuwe verhoudingen. Deze visie wordt ten eerste gekenmerkt door zeer negatieve gevoelens tegenover migranten. Men poogt op deze manier de uitsluiting aan zeer zichtbare verschillen (huidskleur,...) op te hangen en zo de dreiging op sociale en economische uitsluiting te verminderen. Verder wordt er teruggegrepen naar de traditionele waarden van orde, veiligheid en werkzekerheid. Extreem rechtse partijen spelen hierop in door migranten voor te stellen als de oorzaak van de economische en sociale malaise, waardoor zij die nieuwe opvattingen voeden.¹⁸

Tegelijkertijd heeft er binnen de meer gefortuneerden ook een waardenverandering plaats gegrepen. Volgens Ronald Inglehart liggen de waarden van mensen in het verlengde van hun behoeften. Zij die in de nieuwe sociaal-economische verhoudingen het beter hebben zijn zeker dat aan hun fysiologische behoeften voldaan zal worden en voelen zich ook meer geborgen en beschermd doordat zij minder in aanraking komen met criminaliteit en hun sociaal bindweefsel in goede staat is. Zich baserend op de behoeftenpiramide van Maslov stelt Inglehart dat deze mensen meer sociale (liefde, geborgenheid,...) en zelfverwezenlijking behoeften (erkenning,...) hebben. Omdat die behoeften bepalend zijn voor het waardepatroon zullen die mensen dan ook eerder gericht zijn op de waarde van een hoge levenskwaliteit, zorg voor het milieu, het versterken van het democratisch gehalte van de besluitvorming, enz.¹⁹

Rekening houdend met het voorgaande ontstaat op deze manier een nieuwe breuklijn tussen de meer materialistische opvattingen van de lagere sociale klassen en de meer postmaterialistische van de nieuwe brede middenklasse. Volgens deze theorie zouden het dan ook vooral de gedepriveerden moeten zijn die voor extreem-rechtse partijen stemmen.

2.6 THESE VAN DE PROTESTSTEM

Volgens de these van de proteststem stemmen kiezers van extreem rechtse partijen niet voor die partijen omwille van de inhoud van hun programma (racisme, nationalisme, conservatisme,...), maar uit protest tegen de huidige politieke situatie. Deze kiezers stemmen niet op andere oppositiepartijen omdat ze oordelen dat die toch niet veel van elkaar verschillen en dat geen enkele van die traditionele partijen nog op voldoende mate hun eisen en belangen verdedigen.²⁰

Met betrekking tot de sociale categorieën die dan meer geneigd zouden zijn dan andere om op extreem rechtse partijen te stemmen, stelt men dan dat het vooral om die categorieën gaat die

---

¹⁸ SWYNGEDOUW, Marc, De opkomst en doorbraak van Agalev en Vlaams Blok in de jaren tachtig en negentig. In: Acta Politica, 29, 1994, 4, pp.453-476.

¹⁹ VINCKE, John, op.cit., pp. 174-176.

²⁰ LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, BILLIET, Jaak, loc.cit.

gekenmerkt worden door gevoelens van anomie, politieke machteloosheid, ontevredenheid en wantrouwen ten opzichte van de huidige politieke en sociale instituties.²¹ Verder zouden die mensen slechte (economische) verwachtingen hebben over de toekomst.²² De categorieën die hier dan onder vallen zijn de klassieke risicogroepen: jongeren, arbeiders, laaggeschoolden, randkerkelijken en ongelovigen, ontzuilden, mensen die niet actief deelnemen aan het verenigingsleven,...

Voor een stuk sluit deze these aan bij de sociale desintegratietheorie omdat ze veronderstelt dat dezelfde mensen kwetsbaar zullen zijn voor de lokroep van extreem rechts. Ze verschilt er echter van daar zij meer geënt is op het rational choice-paradigma. Deze these heeft het niet over ontbreken van sociaal bindweefsel, breuklijnen, attitudevorming en dergelijke, maar wel over het niet voldoende verdedigen van belangen. Ze gaat er van uit dat de kiezers van extreem rechtse partijen rationeel handelen: ze stellen vast dat hun belangen niet worden verdedigd en stemmen daarom op een anti-systeempartij om de traditionele partijen te dwingen aan hun verzuchtingen te beantwoorden.

3. EMPIRISCHE BEVINDINGEN

3.1 THEORIE VAN DE BEDREIGDE ECONOMISCHE BELANGEN

In hun studie uit 2000²³ onderzochten Lubbers, Scheepers en Billiet het electoraat van het Vlaams Blok in Vlaanderen. Meer specifiek deden zij onderzoek op twee niveaus: op het individuele niveau gingen zij na welke sociale categorieën meer kans hebben om op het Vlaams Blok te stemmen. Op het geaggregeerde niveau zochten zij naar verschillen in stempercentage voor het blok per gemeente en linkten die aan contextuele karakteristieken van die gemeente.

Op basis van de theorie van de bedreigde economische belangen, die stelt dat extreem-rechtse kiezers zich willen indekken tegen economische deprivatie door uitsluiting van minderheidsgroepen, brachten zij verschillende hypothesen naar voor. Voor wat betreft het geaggregeerde niveau stelden zij dat gemeenten waar een hoog werkloosheidspercentage is of waar dat percentage over de laatste periode sterk gestegen is en in gemeenten waar er een sterke aanwezigheid van immigranten is of waar dat percentage de laatste periode sterk gestegen is, het stempercentage van het Vlaams Blok hoger zal liggen. Op het individuele niveau werd de these naar voren gebracht dat handarbeiders, werklozen, laaggeschoolden en mensen met een laag inkomen meer geneigd zouden zijn om Vlaams Blok te kiezen, en dat omdat zij meer negatieve gevoelens koesteren ten opzichte van migranten. Daarenboven zouden mensen die vinden dat ze slecht af zijn of die vrezen dat dat in de toekomst zo zal zijn meer kans hebben om op het Vlaams Blok te stemmen.

---

²¹ BILLIET, Jaak, DE WITTE, Hans, Wie stemde er in juni 1999 voor het Vlaams Blok en waarom? In: Tijdschrift voor sociologie, 22, 2001, 1, pp.5-31.

²² LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, French Front National voting: a micro and macro perspective. In: Ethnic and Racial Studies, 25, 2002, 1, pp.120-149.

²³ LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, BILLIET, Jaak, loc.cit.

De resultaten van de studie toonden aan dat handarbeiders inderdaad een significant hogere kans hebben om op het Blok te stemmen, net als de tweede laagst opgeleiden. Bovendien werd die hogere kans verklaard door een meer negatieve houding ten opzichte van migranten. Bij de laagst opgeleiden hangt het gevonden effect af van de referentiecategorie die men gebruikt. Laag opgeleiden hebben niet meer kans om extreem rechts te stemmen ten opzichte van de tweede laagst opgeleiden of de hoog opgeleiden, zij hebben die echter wel ten opzichte van de hoogst opgeleiden. De hypothese dat werklozen en mensen met een laag inkomen meer kans hebben extreem rechts te stemmen werd echter verworpen. De subjectief gepercipieerde huidige en toekomstige economische toestand was dan weer wel een belangrijke verklarende factor. Op het geaggregeerde niveau vond men een effect van een sterke aanwezigheid van migranten of een stijging van die aanwezigheid. Wel werd er geen effect gevonden voor de werkloosheidscijfers. De auteurs wijzen er op dat dat in de lijn ligt van bevindingen in Frankrijk, Nederland en Duitsland.

In hun besluit stellen de auteurs dat de theorie van de bedreigde economische belangen een goede verklaring biedt voor het stemmen op het Vlaams Blok omdat een belangrijk deel van de hypothesen werd bevestigd.

In een sterk vergelijkbaar onderzoek van Lubbers en Scheepers uit 2002²⁴ gaat men op zoek naar de samenstelling van het electoraat van het Front National in Frankrijk. Ook hier werkt men zowel op het individuele als op het geaggregeerde niveau. Ook de hypothesen die naar voren worden gebracht met betrekking tot de theorie van de economische belangen zijn dezelfde.

De resultaten lopen echter een beetje uiteen. Op het individuele niveau vindt men een significant hogere kans bij arbeiders om op het FN te stemmen. Bij controle voor sekse en opleiding verdwijnt dit effect echter. Bij werklozen vindt men ook een hogere kans, die wel niet verdwijnt na controle (dit in tegenstelling tot het hoger vermeld onderzoek waar men geen effect vond voor de werklozen). Het stemgedrag van werklozen wordt wel niet verklaard door een hogere mate van misprijzen voor migranten. Ook bij de laagopgeleiden en bij mensen met een laag inkomen vindt men een effect. Bij laagopgeleiden laat zich dit wel verklaren door meer negatieve gevoelens ten opzichte van migranten, wat niet het geval is bij mensen met een laag inkomen. Wat economische deprivatie betreft zien we een hogere kans om FN te stemmen bij mensen die de huidige situatie negatief inschatten, maar niet bij diegene die denken dat het in de toekomst slechter zal gaan. Mensen die een negatieve kijk hebben op de actuele economische situatie blijken ook meer negatieve gevoelens te hebben voor migranten, alhoewel dit effect statistisch niet significant werd bevonden.

In 1995 deden Schepers, Billiet en De Witte een hypothesetoetsend onderzoek dat als kernvraag had: *“op grond van welke (politieke) opvattingen hebben bepaalde sociale categorieën een grotere kans om op het VB te stemmen?”* Uit de theorie van de bedreigde economische belangen leidden zij de hypothese af dat vooral arbeiders en laaggeschoolden een hogere kans hadden om op het Vlaams Blok te stemmen omwille van hun negatieve gevoelens ten opzichte van migranten. Handarbeiders bleken inderdaad een verhoogde kans te hebben om extreem rechts te stemmen. De negatieve houding ten opzichte van migranten was bij hen ook groter, maar dat verschil was statistisch niet significant. De studie werkte echter ook met open antwoorden. De analyse van de open antwoorden op de vraag waarom iemand voor een bepaalde partij (in dit geval dus het Vlaams Blok) had gestemd toonde aan dat 55% van de handarbeiders expliciet de migranten als motief vermeldde tegen 50% voor de niet-

---

²⁴ LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, loc.cit.

handarbeidende VB-stemmers. Ook de lager opgeleiden hadden een hogere kans om op het Blok te stemmen. Hun houding tegenover migranten was ook meer negatief, en dit verschil was wel significant. Uit de analyse van de open antwoorden bleek dan ook dat 56% van de laaggeschoolden die extreem rechts hadden gestemd expliciet de migranten vermeldde als motief om op het VB te stemmen.

Billiet en De Witte deden ongeveer dezelfde studie²⁵ voor de verkiezingen van 1999. Zij baseerden zich op de gegevens uit het postelectoraal onderzoek van het ISPO. Ze onderzoeken dus het stemmen op het Vlaams Blok in Vlaanderen voor de nationale verkiezingen van 1999. De hypothesen die ze uit de theorie van de economische belangen trokken waren dezelfde als die uit de studie van 1995. Hun onderzoek bevestigde de hogere kans van arbeiders en laaggeschoolden om extreem rechts te stemmen en toonde aan dat dit komt omdat deze mensen zich bedreigd voelen door migranten. Die bedreiging is echter niet louter economisch, maar ook cultureel. Wat de economische bedreiging betreft stellen de auteurs trouwens een daling vast ten opzichte van 1995, alhoewel de algemene attitude even negatief blijft. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat het Vlaams Blok zich sinds 1995 meer concentreert op de culturele verschillen tussen migranten en autochtonen dan wel op de economische bedreiging. Een andere uitleg zou kunnen zijn dat door de uitbreiding van het electoraat sinds 1995 het aantal hoger opgeleiden dat voor het Blok stemt toegenomen is waardoor het belang dat aan de economische bedreiging gehecht wordt verminderd is. Dat het gevoel van bedreiging door migranten zeer typisch is voor het electoraat van het Vlaams Blok werd bevestigd door dat electoraat met het electoraat van alle andere partijen apart te vergelijken. Alle hypothesen die in dit onderzoek uit de theorie van de economische belangen naar voren kwamen werden bevestigd. Billiet wijst er echter op dat er misschien nood is aan uitbreiding van de theorie naar de bedreiging van culturele belangen. Het gevoel cultureel bedreigd te worden door migranten kan echter ook gezien worden als een gevolg van het zich afzetten tegen een uitgroep. Aan de basis van dat negatief gevoel ligt dan wel een socio-economische realiteit.

Terry Givens start in een studie uit 2000²⁶ van de vaststelling dat er in Europa meer mannen dan vrouwen zijn die zich aangetrokken voelen tot radicaal rechts. Er wordt voor de meeste partijen namelijk vastgesteld dat hun electoraat voor 54% uit vrouwen en voor 46% uit mannen bestaat. Die oververtegenwoordiging van vrouwen wordt voor een groot stuk veroorzaakt doordat het kiespubliek voor 52% uit vrouwen en voor 48% uit mannen bestaat. Voor extreem rechtse partijen stelt men echter vast dat het electoraat bijna voor twee derden uit mannen bestaat. Men kan deze vaststelling kaderen binnen de theorie van de economische belangen daar vrouwen op de arbeidsmarkt minder concurrentie van allochtonen ondervinden dan mannen²⁷. De resultaten van Givens studiewerk zijn wel niet eenduidig. Het blijkt namelijk dat vrouwen globaal genomen niet minder negatieve gevoelens hebben tegenover immigranten dan mannen, wat dan weer in tegenspraak is met de voorspellingen vanuit de theorie van de economische belangen.

In Nederland was er in de jaren '80 en '90 een eerder marginale aanwezigheid van extreem rechtse partijtjes zoals de Centrumdemocraten en de Nederlandse Volksunie. Toch is er onderzoek gedaan naar het electoraat van die partijen, onder andere door Voerman en

---

²⁵ BILLIET, Jaak, DE WITTE, Hans, loc.cit.

²⁶ GIVVENS, Terri, loc.cit.

²⁷ Waarom dat zo is: zie p.6.

Lucardie in een studie uit 1992²⁸. In deze studie testten zij geen hypothesen, maar ze haalden toch enkele bevindingen aan die de hier besproken theorie lijken te bevestigen. Extreem rechts was toen in Nederland vooral een stedelijk fenomeen en de kans om op zulke partijen te stemmen nam toe naar mate de aanwezigheid van migranten toenam. Hetzelfde gold voor de aanwezigheid van armen. Het kiespubliek van extreem rechts bleek trouwens vooral omwille van negatieve gevoelens tegenover migranten voor die partijen te stemmen.

Een onderzoek van Pascal Delwit naar het Belgische Front National²⁹ bevestigt ook ten dele deze theorie. Het zijn vooral lager opgeleiden en mensen uit populaire milieus (arbeiders, kleine zelfstandigen, ...) die op het FN stemmen. Zij kiezen trouwens vooral omwille van negatieve houdingen ten opzicht van migranten voor het FN. Ongeveer dezelfde resultaten werden gevonden in een onderzoek naar het Franse FN³⁰.

Als conclusie kunnen we stellen dat de meeste hypothesen die uit de theorie van de economische belangen werden afgeleid werden bevestigd. Uitzonderingen zoals de verwerping van de hypothese dat in Vlaanderen werklozen en mensen met een lager inkomen meer kans zouden hebben om extreem rechts te stemmen duiden er wel op dat deze theorie niet de volledige en enige verklaring voor de heropstanding van extreem rechts kan aangeven.

3.2 THEORIE VAN DE PSYCHOLOGISCHE BEHOEFTEN

Lubbers, Scheepers en Billiet leiden in hun eerder vermelde studie uit 2000³¹ uit de theorie van de psychologische behoeften af dat handarbeiders, werklozen, laaggeschoolden, mensen met een laag inkomen, mensen die in hun huidige situatie deprivatie ervaren en mensen die denken dat dat in de toekomst zo zal zijn een grotere kans hebben om extreem rechts te stemmen. Uit de hierboven besproken theorie trokken zij dezelfde conclusies, met dat verschil dat zij nu veronderstellen dat autoritaire denkbeelden aan de basis liggen van dat stemgedrag. Uit de analyse bleek inderdaad dat handarbeiders, de tweede laagst geschoolden en mensen die nu of in de toekomst deprivatie ervaren meer kans bleken te hebben VB te stemmen. Dat gedrag kon echter niet vanuit autoritaire attitudes worden verklaard. Iedere hypothese die stelde dat een hogere mate aan autoritaire attitudes de kans op een VB-stem doet stijgen, moest worden verworpen wegens statistisch niet significant. Op basis van deze wetenschap verwerpen de auteurs dan ook de theorie.

Lubbers en Scheepers brachten in hun onderzoek naar het Franse Front National³² exact dezelfde hypothesen naar voren als in het vorig onderzoek. Uit hun resultaten bleek dat laag opgeleiden, werklozen en mensen die in hun huidige situatie deprivatie ervaren inderdaad een verhoogde kans bleken te hebben om op het FN te stemmen. Dat bleek echter niet het geval te zijn voor handarbeiders, mensen met een laag inkomen en mensen die verwachtten in de toekomst deprivatie te zullen ervaren. De hypothese dat het stemmen op FN verklaard kan

---

²⁸ VOERMAN, Gerrit, LUCARDIE, Paul, The extreme right in the Netherlands. The centrists and their radical rivals. In: European Journal of Political Research, 22, 1992, 1, pp.35-55.

²⁹ DELWIT, Pascal, Qui vote pour le Front National en Belgique? In : DELWIT, Pascal, DE WAELE, Jean-Michel, REA, Andrea (eds.), L'extrême droite en France et en Belgique. Brussel, Editions Complexes, 1998, pp.167-179.

³⁰ MARTIN, Pierre, Qui vote pour le Front National français? In : DELWIT, Pascal, DE WAELE, Jean-Michel, REA, Andrea (eds.), L'extrême droite en France et en Belgique. Brussel, Editions Complexes, 1998, pp.133-155.

³¹ LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, BILLIET, Jaak, loc.cit.

³² LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, DE WITTE, Hans, loc.cit.

worden door een sterke aanwezigheid van autoritaire attitudes moest worden verworpen, behalve dan bij de laagst opgeleiden. Ter verklaring van dit fenomeen voeren de auteurs aan dat er bij die laagopgeleiden veel mensen zitten die werkzaam zijn bij het leger of de politie en dat bij die beroepsgroep de aanwezigheid van autoritaire attitudes veel hoger is.

Scheepers, Billiet en De Witte veronderstelden vanuit de theorie van de psychologische belangen dat handarbeiders en laaggeschoolden een verhoogde kans hadden om op het VB te stemmen omwille van hun autoritaire denkbeelden. Zoals eerder vermeld stelde Fromm dat gevoelens van politieke machteloosheid bij arbeiders de aanwezigheid van autoritaire denkbeelden versterken. Daarom brachten de auteurs ook de these naar voren dat gevoelens van politieke machteloosheid bij arbeiders de kans op een VB-stem zouden verhogen. Uit de analyse van de gegevens bleek dat handarbeiders inderdaad een verhoogde kans hebben om VB te stemmen. De invloed van autoritaire denkbeelden zowel als van politieke machteloosheid kon niet worden aangetoond wegens niet statistisch significant. De analyse van de open antwoorden legde bloot dat 20% van de arbeiders politieke machteloosheid expliciet vermeldde, maar dat cijfer is hetzelfde als bij de niet-handarbeiders die op het VB stemmen. Daarom werd de hypothese verworpen. Uit de open antwoorden kwamen trouwens ook geen verwijzingen naar autoritaire denkbeelden aan bod. De lager opgeleiden bleken net als de handarbeiders een hogere kans te hebben om VB te stemmen, maar ook hier werd de veronderstelling dat dit het gevolg was van een hogere aanwezigheid van autoritaire denkbeelden verworpen wegens niet significant. Deze bevindingen staan in contrast met de resultaten van een onderzoek bij het kiezerspubliek van de Duitse *Republikaner*, een extreem rechtse partij die vooral eind jaren '80, begin jaren '90 succesvol was. Bij dit kiezerspubliek werd wel een significant hogere aanwezigheid van autoritaire denkbeelden vastgesteld.³³

In hun studie over de verkiezingen van 1999³⁴ vonden Billiet en De Witte sporen van een autoritaire ondertoon bij het kiezerspubliek van extreem rechts in Vlaanderen. Men vond ten eerste een hogere kans om VB te stemmen bij arbeiders en laaggeschoolden, wat strookt met de theorie van de psychologische belangen. Wat de autoritaire denkbeelden betreft waren de bevindingen echter niet eenduidig. De auteurs hadden het begrip autoritarisme geoperationaliseerd door middel van vier schalen. Twee 'zachte' schalen die verwijzen naar cultureel conservatisme (één schaal voor ethisch conservatisme en één voor traditionele geslachtsrollen) en daarnaast twee 'harde' schalen (één voor autoritaire denkbeelden en één voor een harde aanpak van criminelen) Wat betreft de harde schalen scoorde het VB-publiek het hoogst, maar voor de zachte schalen lag de score het hoogst bij het CVP-publiek, alhoewel deze bevinding slechts voor de geslachtsrollen significant was. Door middel van een multivariate analysetechniek toonden de onderzoekers aan dat slechts 1 deeldimensie van het autoritarisme (de harde aanpak van criminelen) een rol speelde bij het bepalen van de stem op het Vlaams Blok. Omwille van al die bevindingen besluiten de auteurs dat bij het VB-publiek slechts een ondertoon van autoritarisme aanwezig was.

We kunnen hierbij dan ook besluiten dat de theorie van de psychologische behoeften de confrontatie met de werkelijkheid niet heeft doorstaan. De aanwezigheid van autoritaire attitudes blijkt niet in staat om een voorkeur voor extreem rechts te verklaren.

---

³³ WESSTLE, Bettina, Niedermayer, Oskar, loc.cit.

³⁴ BILLIET, Jaak, DE WITTE, Hans, loc.cit.

3.3 SOCIALE DESINTEGRATIETHEORIE

Lubbers, Scheepers en Billiet brengen in hun studie³⁵ de hypothesen naar voor dat niet-gelovigen, niet-vakbondsleden, jongeren en intergenerationeel mobiele individuen meer kans hebben om op een extreem rechtse partij te stemmen. Zich baserend op de sociale desintegratietheorie stellen ze dat dit het geval is omdat die personen zich meer aangetrokken voelen tot het nationalisme dat het VB uitstraalt. De resultaten tonen echter aan dat van de voornoemde categorieën enkel de jongeren een significant hogere kans hebben om op het VB te stemmen. Daar komt nog eens bovenop dat het Vlaams Nationalisme voor die jongeren niet als verklaring van hun hogere kans kan opgegeven worden. De auteurs besluiten dan ook dat de kern van de theorie onder ernstige druk staat omdat uit de empirische gegevens blijkt dat gedesintegreerde categorieën meestal geen hogere kans hebben om op het VB te stemmen dan andere. Jongeren stemmen dan wel meer op het Vlaams Blok, maar dit laat zich niet verklaren door een grote afhankelijkheid van het nationalisme dat die partij uitstraalt. De auteurs geven aan dat gedesintegreerde individuen misschien niet op zoek gaan naar nieuwe integratiecategorieën, maar eerder de nadruk zullen leggen op individuele vrijheid, non-conformisme, het afwijzen van morele autoriteiten, enzovoort. Volgens de auteurs zou toekomstig onderzoek zich daarop dan ook moeten toespitsen.

In de studie van Lubbers en Scheepers naar het FN³⁶ werd rekening gehouden met de bedenkingen die in de vorige studie werden geuit. Vertrekkende vanuit de sociale desintegratietheorie stellen zij dat niet-gelovigen, jongeren en sociaal mobiele personen een grotere kans zouden moeten hebben om extreem rechts te stemmen omdat zij meer de neiging hebben om non-conformistisch te zijn. Met betrekking tot het religieuze maken de auteurs echter een voorbehoud. Zij stellen dat uit de meeste studies in België, Nederland en Duitsland gebleken is dat, religiositeit een belangrijk verklarenskader biedt voor het stemmen op extreem rechts, maar dat dit uit de meeste Franse studies niet blijkt. Een verklaring hiervoor zou de lange seculiere traditie kunnen zijn die aanwezig is in Frankrijk.

Het begrip religiositeit werd in drie categorieën onderverdeeld op basis van drie vragen: (1) Tot welke religieuze strekking behoort u, (2) Hoeveel keer gaat u naar de kerk, (3) gelooft u dat er iets is na de dood? Op deze manier komt men tot 3 categorieën: de ongelovigen, de randkerkelijken en de kerkelijken. Uit de resultaten blijkt dat vooral de randkerkelijken geneigd zijn om extreem rechts te stemmen. Die randkerkelijken blijken trouwens ook meer non-conformistisch te zijn en zich sterker met Frankrijk te identificeren dan anderen. Over het algemeen zijn gelovigen minder geneigd voor het FN te kiezen dan ongelovigen. Jongeren blijken meer extreem rechts te stemmen dan ouderen. Dit laat zich wel niet verklaren door een hogere graad van non-conformisme, maar wel door een sterkere identificatie met Frankrijk. Voor sociaal mobiele mensen werd de hypothese weerlegd.

Scheepers, Billiet en De Witte hebben het in hun onderzoek niet over de sociale desintegratietheorie, maar wel over de theorie van de symbolische belangen. Vanuit deze theorie verwachten zij dat onkerkelijken, jongeren en werklozen zich meer aangetrokken zullen voelen tot het Vlaams Blok omdat zij in het volksnationalisme een symbolische compensatie ervaren voor het verdwijnen van de oude sociale netwerken. De term volksnationalisme werd geoperationaliseerd als “het onderschrijven van politieke uitspraken

---

³⁵ LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, BILLIET, Jaak, loc.cit.

³⁶ LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, loc.cit.

die direct verband houden met de *Vlaamse positie in de communautaire kwestie*³⁷. De resultaten van de studie tonen aan dat jongeren en onkerkelijken een significant hogere kans hebben om op het op het Blok te stemmen. Dat laat zich echter niet verklaren door een sterkere afhankelijkheid aan het volksnationalisme. Bij werklozen werd geen hogere kans gevonden om VB te stemmen. De werklozen die dat wel deden verwijzen in hun open antwoorden niet naar het volksnationalisme als verantwoording voor hun stemgedrag. De auteurs besluiten dat de theorie van de symbolische belangen wel enkele categorieën kan aanwijzen die meer kans hebben om extreem rechts georiënteerd te zijn, maar dat het volksnationalisme die grotere kans niet kan verklaren.

Billiet en Witte stellen vanuit de hier besproken theorie dat onkerkelijken, individuen die niet verbonden zijn aan de klassieke zuilorganisaties, jongeren en individuen die niet actief zijn binnen het verenigingsleven een grotere kans hebben om op het Vlaams Blok te stemmen, omdat zij meer nationalistisch zouden zijn. Uit de resultaten blijkt dat jongeren niet meer dan gemiddeld voor het VB stemmen. Het zijn vooral de 65-plussers die een hogere kans hebben, terwijl mensen van middelbare leeftijd gemiddeld minder voor het Blok blijken te stemmen. Onkerkelijken, hier geoperationaliseerd als mensen die vinden dat ze tot geen enkele filosofische of religieuze stroming behoren, net als mensen die geen deel uitmaken van het verenigingsleven hebben dan weer wel een significant grotere kans om extreem rechts te stemmen. Mensen die lid zijn van de socialistische of liberale mutualiteit stemmen minder dan gemiddeld op het VB. Leden van de christelijke mutualiteit iets meer dan gemiddeld, maar vooral wie lid is van een mutualiteit die niet tot één van de drie zuilen behoort heeft een grotere kans om extreem rechts te stemmen

Nationalisme werd hier geoperationaliseerd door een schaal te creëren die peilt naar het al dan niet voorstander zijn van meer autonomie voor Vlaanderen. Aan de respondenten werden stellingen voorgelegd zoals *moet de sociale zekerheid gesplitst worden?* Het Vlaams Blokpubliek bleek niet het meest nationalistisch te zijn (dat was het publiek van VU&ID, maar het kwam wel op de tweede plaats.

De auteurs besluiten dat men vanuit deze theorie wel enkele groepen kan aanwijzen die meer vatbaar zijn voor extreem rechts, maar dat het nationalisme daarin een ambigue rol speelt. Vlaams Blokkiezers zijn dan wel meer nationalistisch dan gemiddeld, maar het VU-publiek is dat nog veel meer. Een mogelijke verklaring die door de auteurs naar voren werd gebracht is dat het nationalisme van de Blokkiezers schuil gaat achter hun negatieve houding tegenover vreemdelingen. Uit onderzoek bleek immers dat mensen zich pas negatief kunnen opstellen ten opzichte van uitgroepen wanneer ze zich positief opstellen ten opzichte van de eigen ingroep. Het nationalisme van de VU-kiezer komt niet voort vanuit de zoektocht naar nieuwe integratiekaders, maar is waarschijnlijk eerder gesocialiseerd binnen de vele (culturele) organisaties van de Vlaamse Beweging.

In de studie van Pierre Martin naar het Franse Front National³⁸ vinden we ook een paar gegevens in verband met de sociale desintegratietheorie. Zo stelt Martin vast dat het FN een belangrijk stuk van zijn kiezers bij de jongeren recruteert. Een andere vaststelling is dat mensen die al een lang eind in een bepaalde wijk of bepaalde stad wonen een significant hogere kans hebben om op het FN te stemmen dan mensen bij wie dat niet zo is. Wanneer men in dezelfde wijk of stad van zijn ouders woont dan wordt die kans nog groter. De PS

---

³⁷ LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, art.cit, p. 239.

³⁸ MARTIN, Pierre, op.cit.

haalt net stemmen bij mensen die geografisch mobieler zijn. Men zou kunnen vermoeden dat mensen die sterk verankerd zijn in hun woonplaats daar ook over een sociaal netwerk beschikken, waardoor dit een weerlegging van de sociale desintegratietheorie zou kunnen zijn. Annie Laurette geeft daar echter een andere interpretatie aan. Zij denkt dat mensen die niet verhuizen net die mensen zijn die in slechte omstandigheden leven, die economisch gedepriveerd zijn en niet de middelen hebben om elders een woonplaats te zoeken. Zoals Laurette het zelf zegt: “la capacité d’attraction du candidat frontiste chez les “vieux” Lillois ne laisse pas d’intriguer [...] si le vote PS est avant tout celui des électeurs mobiles, le vote FN est celui des électeurs captifs. En ce sens, le vote FN serait une alternative à la mobilité géographique. Pour parler comme Albert Hirschman, voter FN pourrait alors être interprété comme la “prise de parole” des électeurs qui ne disposent pas des ressources nécessaires pour faire “défection”, pour gagner des quartiers plus cléments.”

Wat het nationalisme betreft is er een dubbelzinnigheid. In deze studie werden twee dimensies van nationalisme gemeten. De eerste dimensie peilde naar de mening van de Fransen over de plaats van Frankrijk in de wereld. De tweede peilde naar het identiteitsgevoel van de Fransen, de mate waarin zij zich met Frankrijk verbonden voelen. De eerste dimensie werd niet meer dan gemiddeld aangetroffen bij de FN-kiezers, de tweede dimensie wel. De verklaring van Martin hiervoor is dat de eerste dimensie een vorm van nationalisme is die aansluit bij de traditie van Napoleon, de IIIe Republiek en het Gaullisme. Het is een open nationalisme dat Frankrijk belangrijk wil maken in de wereld en dat tolerant is ten opzichte van anderen wanneer ze blijk geven van een wil tot verfransing. De tweede vorm van nationalisme noemt Martin *terugtrekkingsnationalisme* (nationalisme de rétraction), terugplooiend op het eigen vaderland en vijandig tegenover elk vreemd element. Dit nationalisme zou meer in de traditie van het Vichy-regime liggen. Deze interpretatie sluit aan over wat Billiet in de vorige studie verklaarde over nationalisme.

Diezelfde Billiet publiceerde in 1995 trouwens een studie³⁹ over het verband tussen religie en extreem rechts. De studie wilde uitklaren of kerkactiviteit invloed heeft op ethnocentrisme en op stemmen voor het Vlaams Belang. Om dat na te gaan werd er een variabele *kerkverbondenheid* opgesteld, gebaseerd op het zichzelf plaatsen in een religieus of filosofisch wereldbeeld gecombineerd met het frequenteren van de erediensten. Op die manier werden vijf categorieën afgebakend: de regelmatige kerkgangers (die bijna elke week naar de kerk gaan), de onregelmatige kerkgangers (die op familiebijeenkomsten en op feestdagen naar de mis gaan), de marginale katholieken (die enkel op familiefeesten of omwille van sociale verplichtingen naar de mis gaan), de niet-gelovigen (die verklaren niet tot een religieuze of filosofische streek te behoren) en de vrijzinnigen. De aversie tegenover migranten lag vrij hoog bij de marginale kerkgangers (34,4%) en bij de niet-gelovigen (32,6%). Een stuk lager lagen de scores bij de onregelmatige kerkgangers (29,2%), de regelmatige kerkgangers (26,7%) en de vrijzinnigen (24,5%). De kans op een stem voor het Vlaams Blok lag laag bij de regelmatige en onregelmatige kerkgangers, maar veel hoger bij de vrijzinnigen, de niet-gelovigen en de marginale katholieken. Volgens Billiet kunnen we daaruit besluiten dat religie een rechtstreeks effect heeft op een stem voor extreem rechts en een onrechtstreeks via de aversie voor migranten.

De auteur verklaart het negatief effect op de aversie tegenover migranten door te verwijzen naar de socialisatie van regelmatige en onregelmatige kerkgangers via de kerk en de

---

³⁹ BILLIET, Jaak, Church Involvement, ethnocentrism and voting for a radical right wing party: diverging behavioral outcomes of equal attitudinal dispositions. In: *Sociology of Religion*, 3, 1995, 56, pp.303-326.

christelijke organisaties waar zij veelal lid van zijn. Daar zouden zij een sociale versie van het christendom meekrijgen die respect voor zwakkeren, tolerantie, enz. in zich draagt. Dit knoopt aan bij de versie van de sociale desintegratietheorie die stelt dat mensen met sterke sociale netwerken via hun sociale interactie in die netwerken normen internaliseren die hen ervan weerhouden om op extreem rechtse partijen te stemmen. Vrijzinnigen blijken een grotere kans te hebben om op het Vlaams Blok te stemmen, terwijl vooraanstaande vrijzinnigen zich al meerdere malen sterk tegen het Blok hebben uitgesproken. Ook dat verklaart de auteur door socialisatie. Hij stelt namelijk dat de vrijzinnigen, onder meer via de lessen zedenleer, waarden van non-conformisme, verwerping van compromisvorming in de politiek, enz. internaliseren die net een belemmering om op het VB te stemmen zouden wegnemen.

De interpretatie van de empirische bevindingen rond de sociale desintegratietheorie is niet zo gemakkelijk. De hypothese dat kiezers van extreem rechtse partijen op die partijen zouden stemmen omdat ze nieuwe referentiekaders aanbieden in de vorm van volksnationalisme, wordt steeds gefalsifieerd in Vlaanderen, maar niet in Frankrijk. De vaststelling dat er in Frankrijk twee soorten nationalismes bestaan doen vragen rijzen met betrekking tot de operationalisering van het begrip in de Vlaamse context. Misschien is het wel zo dat de ingroep voor de kiezers van het Vlaams Blok niet de Vlamingen zijn, maar eerder de blanken, de mensen die hier al lang wonen, de Belgen ook. Dat soort nationalisme hoeft niet in te gaan tegen de constructie “België”, en het is nu net dat wat gemeten werd in de twee hierboven vermelde studies. Het zoeken naar nieuwe referentiekaders wordt door iemand als Tim Spier dan ook heel anders verwoord wanneer hij stelt dat gedesintegreerde individuen op zoek gaan naar “neue kollektive Identitäten durch die Abgrenzung gegenüber Minderheiten und den Appel an diesbezüglich in der Bevölkerung vorhandene Sentiments und Ressentiments”⁴⁰. De vaststelling dat de sociale desintegratietheorie met succes groepen kan aanduiden die meer kwetsbaar zijn voor de lokroep van extreem rechts sterkt ons in onze overtuiging dat deze theorie een zeker belang heeft bij de verklaring van het vernieuwde succes van deze politieke stroming in Europa. Misschien zou het ook interessant zijn om eens te bekijken of deze theorie niet van toepassing is op de aanhang van islamitisch fundamentalisme bij migrantenjongeren. De recente gebeurtenissen in Frankrijk doen vermoeden dat er in sommige migrantenwijken een groot gebrek aan sociaal bindweefsel en de daaruit voortvloeiende sociale controle bestaat. Jongerenbendes zorgen daar allicht voor de vervanging van dat bindweefsel en misschien zorgt fundamentalisme wel voor een nieuw symbolisch referentiekader.

3.4 KITSCHELTS WELVAARTSSTAATHYPOTHESE

Uiteraard brengt Kitschelt zelf evidentie aan voor zijn hypothese, die hij vooral baseert op gegevens verzameld door de World Value Survey en de Eurobarometer. Eén van de testen die hij deed was het vergelijken van extreem rechtse electoraten met de electoraten van andere partijen. Hij vond daar dat individuen met een zeer marktgerichte oriëntatie een verhoogde kans hebben om op extreem rechts te stemmen in Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Italië en Noorwegen.

---

⁴⁰ SPIER, Tim, Die Wählerschaft rechtspopulistischer Parteien in Westeuropa. Eine Untersuchung der sogenannten Modernisierungsverlierer-These. Website van de Universiteit van Göttingen, <http://www.uni-goettingen.de/docs/a481549d65d81643cddf0121d3d23871.pdf>, laatst geconsulteerd op 1/12/2005.

Ook Marc Swyngedouw vond enige evidentie voor de theorie van Kitschelt. In zijn studie⁴¹ zoekt Swyngedouw naar de manier waarop Vlamingen hun politieke partijen en zichzelf positioneren met betrekking tot een aantal thema's. Daarvoor legde hij respondenten acht stellingen voor die door middel van een elf puntenschaal moesten worden beoordeeld. Daarna moesten zij voor de verschillende politieke partijen in ons land oordelen hoe die tegenover de voorgelegde problematiek stonden. Die schalen waren de operationalisering van de klassieke breuklijnen en de nieuwe materialisme-postmaterialisme breuklijn. De gegevens werden verzameld in het kader van het ISPO-onderzoek van 1991. De resultaten identificeren twee clusters van punten⁴²: enerzijds een samengaan van kwaliteit van het leven, milieubehoud, vrijheid van meningsuiting, katholiek, België als beslissingscentrum en dezelfde rechten voor migranten en de partij Agalev. Aan de andere kant vinden we de puntenwolk met de antipoden van de bovengenoemde items, samen met de partij VB. De klassieke partijen vallen ongeveer in het midden van die tegenstelling. Swyngedouw opteert er voor om de puntenwolk met Agalev de links-libertaire waardenoriëntatie te noemen, en de puntenwolk met het VB de rechts-autoritaire. Deze gegevens pleiten voor van de welvaartsstaathypothese omdat ze aangeven dat de tegenstelling die Kitschelt poneert te vinden ook door de Vlaamse kiezers wordt gepercipieerd.

Lubbers, Scheepers en Billiet vinden in hun studie⁴³ dat de toepassing van Kitschelts hypothese op het Vlaams Blok problematisch is. Het economisch programma van het Blok bestaat namelijk uit een mix van marktgericht denken (het laten dalen van de belastingen, het aan banden leggen van de vakbonden,...) en bescherming van belangrijke nationale sectoren. Zij stellen dat een cruciale test voor de hypothese zou zijn om de groep handarbeiders die voor de SP stemmen te vergelijken met de groep die voor het Blok kiest. Wanneer we vinden dat arbeiders met een pro-markt oriëntatie meer of even veel voor de SP stemmen als voor het Blok, dan is de welvaartsstaathypothese gefalsificeerd. Uit de resultaten blijkt dat handarbeiders die voor het Blok stemmen inderdaad meer marktgericht zijn dan diegenen die voor de SP stemmen. Zij zijn echter minder marktgericht dan arbeiders die VLD of VU kiezen. Door middel van multinominale analyse tonen de auteurs aan dat het feit arbeider te zijn de kans om op de SP te stemmen ten opzichte van die om op het Blok te stemmen vergroot, terwijl het feit marktgeoriënteerde arbeider te zijn die kans net verlaagt. Deze resultaten wijzen in de richting van de welvaartsstaathypothese.

Lubbers en Scheepers brachten in hun onderzoek naar het Front National in Frankrijk⁴⁴ met betrekking tot Kitschelts theorie dezelfde hypothese naar voren als in het vorige onderzoek. Uit het onderzoek bleek dat handarbeiders in Frankrijk geen hogere kans hebben om FN te kiezen dan niet-handarbeiders, maar dat die kans wel toenam naar mate zij meer marktgericht waren. Wanneer men de kans van marktgerichte handarbeiders om FN te stemmen vergelijkt met de kans van de gemiddelde Fransman om FN te stemmen dan zien we dat die nauwelijks hoger is. Dat doet de auteurs vermoeden dat Kitschelts hypothese slechts een kleine rol speelt in de verklaring van een extreem rechtse stem.

---

⁴¹ SWYNGEDOUW, Marc, loc.cit

⁴² Zie hiervoor de illustratie onder 3.5.

⁴³ LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, BILLIET, Jaak, loc.cit.

⁴⁴ LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, loc.cit.

Michael Minkenberg brengt in een recensie van Kitchel's werk⁴⁵ enkele gegevens naar voor die de welvaartsstaathypothese in twijfel trekken. Zo verwijst hij naar het werk van Hans-Georg Betz dat aantoonde dat de meeste extreem rechtse partijen in Europa sinds 1990 hun ideologische zwaartepunt van marktgerichte ideeën naar racisme en autoritarisme hebben verlegd en dat die evolutie is samengegaan met het aantrekken van een belangrijk deel van het arbeiderspubliek. Verder verwijst hij naar het werk van Jürgen Falter dat heeft aangetoond dat de verschillen tussen het publiek van het Front National en dat van de Republikaner niet zo erg verschillen als de welvaartsstaathypothese doet vermoeden. Volgens Kitchelt zijn de Republikaner namelijk niet succesrijk omdat zij bij de klassieke fascistische afwijzing van het kapitalisme blijven, terwijl het Front National net zeer marktgericht denkt. Verder de redeneerwijze van Kitchelt volgende zou het FN meer arbeiders moeten aantrekken dan de Republikaner. Dat blijkt niet het geval te zijn. De Republikaner kennen in tegendeel een belangrijke aanhang bij arbeiders. Zo stemden bij verkiezingen in Baden-Württemberg 17% van de arbeiders voor de Republikaner tegen 9,5% voor het hele kiezerspubliek.

Een van de belangrijke uitgangspunten van Kitchelt is dat handarbeiders er belang bij hebben om een marktgeoriënteerde politiek te steunen in plaats van een redistributieve politiek. Hier kan men echter ook wat vraagtekens bij zetten. Arbeiders in sectoren die aan hevige internationale concurrentie onderhevig zijn kunnen net zo goed belang hebben bij marktbescherming. Een marktgerichte politiek houdt trouwens ook het minderen van de macht van vakbonden in en dus een minder snelle stijging van de lonen. Het hevige protest tegen het generatiepact vanuit onder andere de metaalsector toont aan dat zeker een belangrijk deel van de arbeiders een pro-marktpolitiek niet te zeer genegen is.

Samengevat kunnen we zeggen dat de veronderstelling dat politieke oriëntaties zich minder rond sociaal-economische tegenstellingen en meer rond verschillen in waardenpatronen concentreren blijkt te kloppen. De veronderstelling dat extreem rechtse partijen vooral succesvol zijn wanneer ze marktgerichte ideeën propageren lijkt door de kritiek van Betz, Falter en anderen veel minder waarschijnlijk.

3.5 THESE VAN DE NIEUWE BREUKLIJN

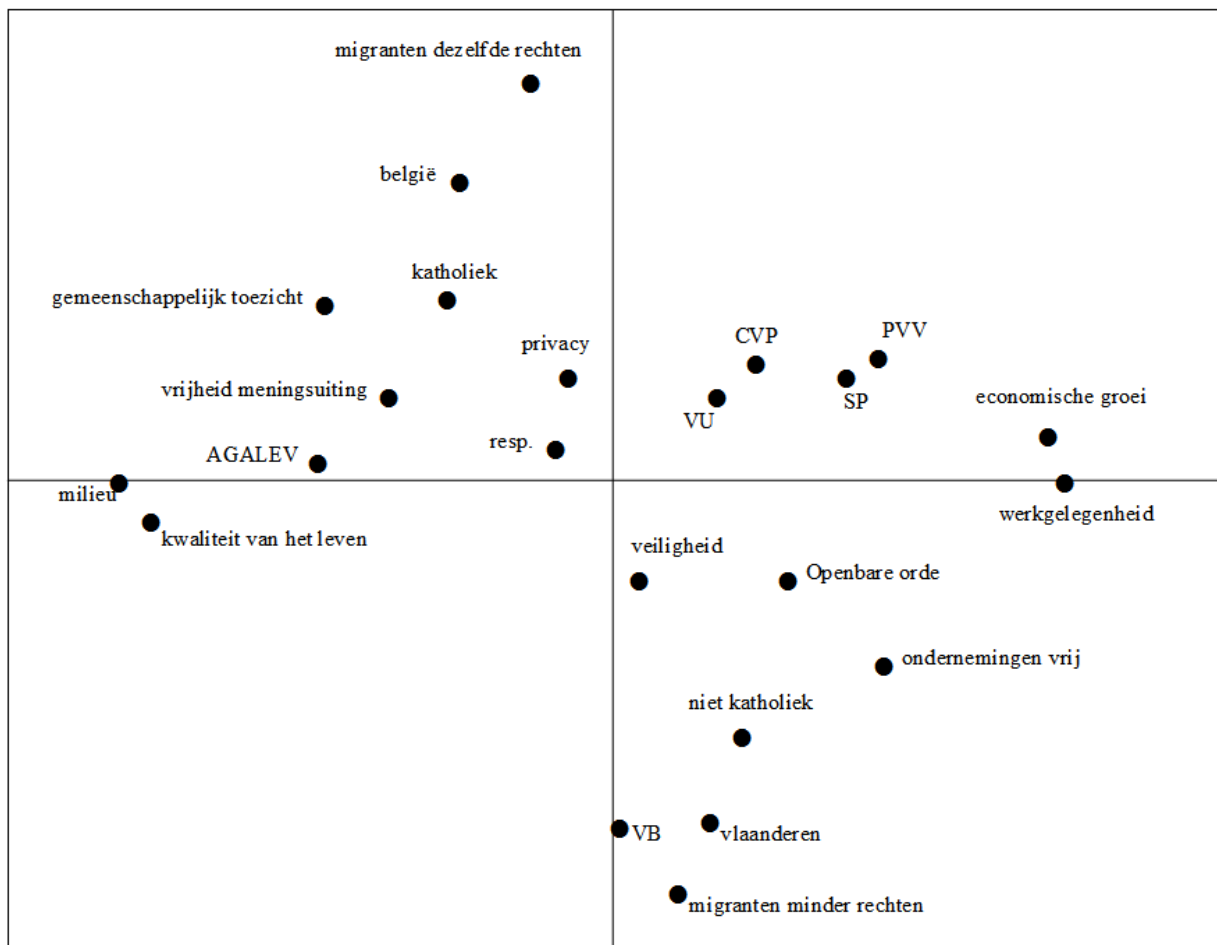
Het testen van een dergelijke ingewikkelde theorie die een belangrijke wending in de geschiedenis beschrijft is uiteraard geen sinecure. Toch zijn er pogingen in die richting ondernomen. Zo testte Marc Swyngedouw deze theorie met betrekking tot de opkomst van het Vlaams Blok en Agalev in Vlaanderen in zijn eerder vermelde studie.⁴⁶ De bedoeling was om na te gaan of de verschillende schalen die in dat onderzoek werden gebruikt om de verschillende breuklijnen te operationaliseren ook wel degelijk verschillende dimensies weergaven en of de verschillende electoraten van de verschillende partijen een vergelijkbare electorale ruimte percipieerden. Dat bleek inderdaad mogelijk (zie afbeelding). Eén manier om dergelijke ruimte te interpreteren is via de benadering van de assen. De horizontale as laat zich zeer gemakkelijk interpreteren. De linkerzijde wordt gekenmerkt door milieubehoud en

---

⁴⁵ MINKENBERG, Michael, *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. In: *The Journal of Politics*, 59, 1997, 2, pp.624-627.

⁴⁶ SWYNGEDOUW, Marc, loc.cit.

aandacht voor de kwaliteit van het leven. De tegenpool wordt gevormd door een voorkeur voor werkgelegenheid en economische groei. Aan het ene uiteinde van de as vinden we

bron: SWYNGEDOUW, Marc, art.cit., p.467.

Agalev en aan de andere kant de traditionele partijen. Op basis daarvan besluit Swyngedouw dat er duidelijk een materialistische-postmaterialistische as in de electorale ruimte gedefinieerd wordt. De verticale as, die door Swyngedouw als de tegenstelling tussen ‘universalistisch-culturele openheid en particularistisch-culturele geslotenheid wordt aangeduid, wordt voornamelijk gecreëerd door de tegenstelling gelijke dan wel minder rechten voor migranten. Maar ook de communautaire schaal, de tegenstelling tussen privacy en veiligheid en katholiek en niet-katholiek. De laatste twee tegenstellingen dragen evenwel minder bij daar zij dichter bij de oorsprong liggen. Wat politieke partijen betreft draagt enkel het VB sterk bij tot deze as. De tegenstelling tussen gemeenschapstoezicht en ondernemingen vrij en tussen vrijheid van meningsuiting en openbare orde dragen bij tot de beide assen aangezien hun verbindingslijn een hoek van ongeveer 45° graden maakt met beide assen. De sociaal-economische tegenstellingen worden blijkbaar niet meer als partijonderscheidend gebruikt, net zo min als de levensbeschouwelijke tegenstelling. Dat is duidelijk wel het geval voor de twee andere assen.

De these van de nieuwe breuklijn voorspelt eigenlijk dat moderniseringsverliezers zoals handarbeiders, laaggeschoolden, werklozen enz. een veel hogere kans hebben om op extreem rechts te stemmen. Zoals men uit de eerder aangehaalde resultaten kan opmaken wordt dat

door de meeste studies bevestigd. Meer specifiek voorspelt de theorie ook dat de kiezers van postmaterialistische partijen zoals Agalev net de omgekeerde kenmerken zullen hebben. Dit werd gevonden in een studie van Billiet en Swyngedouw.⁴⁷ De kans op een stem voor Agalev lag beduidend hoger bij kiezers met een hoog beroepsprestige en bij zij die een hogere opleiding volgden. Mensen met een laag beroepsprestige en mensen die enkel lager onderwijs genoten of die hoger secundair technisch of beroepsonderwijs volgden hadden dan weer een significant hogere kans om op het Vlaams Blok te stemmen. Kenmerkend is ook dat veel leidinggevende hoofdarbeiders Agalev kiezen, daar een belangrijk deel van de handarbeiders voor het Blok stemt.

Deze gegevens wijzen uit dat er inderdaad een materialistische-postmaterialistische tegenstelling bestaat, dat de andere breuklijnen aan belang ingeboet hebben en dat de partijen Agalev en VB de logische exponenten van die sociale veranderingen zijn. De minder goeie electorale resultaten van Agalev van de jongste verkiezingen kunnen worden verklaard door twee zaken: een teleurstelling van het kiezerspubliek die altijd volgt op een eerste regeringsdeelname en het zich richten van de klassieke partijen naar de nieuwe breuklijn (zoals het feit dat steeds meer postmaterialistische waarden binnen de SP.A ingang vinden). In Duitsland werden vergelijkbare resultaten gevonden.⁴⁸

3.6 THESE VAN DE PROTESTSTEM

Volgens de these van de proteststem zouden vooral jongeren, arbeiders, laaggeschoolden, randkerkelijken en ongelovigen, ontzuilden, mensen die niet actief deelnemen aan het verenigingsleven, enz. meer op extreem rechtse partijen stemmen. Zoals uit de hierboven uitvoerig besproken studies op te maken valt blijkt dat inderdaad meestal het geval te zijn. Dit bewijst echter niet dat de these van de proteststem dan ook terecht is. In de studie van Lubbers en Peeters naar het Franse Front National⁴⁹ zowel als in de studie van Lubbers, Peeters en Billiet naar het Vlaams Blok⁵⁰ werd de theorie meer specifiek getest door de hypothese op te stellen dat mensen die op dit ogenblik economische deprivatie ervaren zowel als mensen die denken dat ze in de toekomst economische deprivatie zullen ervaren een grotere kans hebben om extreem rechts te stemmen. Zoals in de bespreking van de evidentie voor de theorie van de psychologische behoeften vermeld is bleek die hypothese volledig op te gaan voor het Vlaams Blok. De hypothese dat mensen die denken in de toekomst economische deprivatie te zullen ervaren meer kans hebben om op het FN te stemmen werd verworpen.

In de studie van Billiet en De Witte leidde men uit de these van de proteststem af dat vooral attitudes van politiek wantrouwen, machteloosheid, gevoelens van onveiligheid en anomie doorslaggevend zouden zijn om extreem rechts te stemmen. Deze gevoelens werden geoperationaliseerd via vijf indicatoren van de proteststem: sociale desoriëntatie, utilitair individualisme, wantrouwen, politieke aliënatie en subjectieve gevoelens van onveiligheid. De resultaten van de studie sloten ten dele aan bij de verwachtingen, maar weken er ook voor een stuk van af. Wat betreft sociale desoriëntatie, wantrouwen in anderen en utilitair individualisme scoorden de Vlaams Blokkiezers het hoogst, alhoewel hun score niet significant afweek van de score van mensen die blanco of ongeldig stemmen. Wat betreft

⁴⁷ BILLIET, Jaak, SWYNGEDOUW, Marc, loc.cit.

⁴⁸ MINKENBERG, Michael, *The New Right in Germany. The transformation of conservatism and the extreme right.* In: *European Journal of Political Research*, 22, 1992, 1 pp.55-81.

⁴⁹ LUBBERS, Marcel, PEETERS, Peer, loc.cit.

⁵⁰ LUBBERS, Marcel, PEETERS, Peer, BILLIET, Jaak, loc.cit.

politieke aliënatie scoorden de blanco en ongeldige kiezers het hoogst, alhoewel ook hier geen significant verschil werd gevonden met de Blokkiezer. Wat de subjectieve gevoelens van onveiligheid betreft verschilt het VB-electoraat wel significant van alle andere electoraten. We kunnen hieruit besluiten dat het VB electoraat inderdaad ten dele een proteststem uitbrengt, maar dat dat ook geldt voor de blanco en ongeldige stemmers. Ook deze verklaring legt dus maar een beperkt deel van de werkelijkheid bloot.

4. CONCLUSIE

In onze zoektocht naar de sociale dynamieken die het vernieuwde succes van extreem rechtse partijen in Europa zouden kunnen verklaren, ontdekten we dat er in de literatuur voornamelijk zes theorieën naar voren worden geschoven.

De theorie van de economische belangen stelt dat wanneer het economisch slecht gaat mensen op die partijen gaan stemmen waarvan ze geloven dat ze hun economische belangen verdedigen. In de jaren '30 werden vooral de middenklassen sterk getroffen door de grote depressie en de modernisering van de economie. Vandaag zijn het vooral de arbeiders en laaggeschoolden die het slachtoffer zijn van de afbouw van het embedded liberalism, de globalisering enzovoort.

De aanhangers van de these van de psychologische behoeften gaan ervan uit dat sociaal-economische moeilijkheden bij mensen onzekerheid en angst doen ontstaan, waardoor zij de behoefte voelen aan sterke leiders en het aan zich onderwerpen van zwakkeren. De sociale desintegratietheorie stelt dan weer dat het verdwijnen van sociaal bindweefsel de behoefte aan nieuwe integratiekaders doet ontstaan die door extreem rechtse partijen wordt ingevuld.

Herbert Kitschelt stelt dat sinds de jaren '90 de persoonlijke politieke overtuigingen van de mensen zich gaan concentreren zijn rond de tegenstelling libertaire houding/autoritaire houding. Blue-collar-workers zouden door hun instrumentele werksituatie eerder autoritaire houdingen vertonen. Zij zouden eveneens voorstander geworden zijn van een neoliberale socio-economische politiek omwille van de grote internationale concurrentie in de industriële sector. Extreem rechtse partijen zouden dan ook succesvol zijn wanneer zij de *winning formula* aannemen van autoritaire en ethnocentrische visies gecombineerd met een neoliberale socio-economische opstelling.

De these van de nieuwe breuklijn stelt dan weer dat de duale samenleving een onderklasse in het leven geroepen heeft, die gekenmerkt wordt door een hoge mate van werkloosheid, slechte werkomstandigheden en socio-economische deprivatie veroorzaakt door de ineenstorting van hun sociaal bindweefsel. Dit alles zou tot een waardenheroriëntatie leiden die teruggrijpt naar klassieke materialistische waarden van veiligheid, orde en werkzekerheid, gecombineerd met negatieve gevoelens ten opzichte van migranten. Deze waarden staan dan tegenover de postmaterialistische waarden van de middenklasse. Op deze manier zou een nieuwe breuklijn ontstaan tussen postmaterialistische en materialistische waarden.

De these van de proteststem ten slotte stelt dat bepaalde groepen in onze samenleving, waaronder handarbeiders en werklozen, vinden dat hun belangen niet langer door de traditionele partijen worden verdedigd. Deze mensen zouden dan ook op extreem rechtse partijen stemmen om de traditionele partijen te dwingen opnieuw aan hun verzuchtingen te beantwoorden.

In het tweede deel van deze paper confronteerden we de bovenvermelde theorieën met de empirische vaststellingen die we in de literatuur terugvonden.

De meeste hypothesen die uit de theorie van de economische belangen werden afgeleid werden zowel in Vlaanderen, Wallonië, Nederland als Frankrijk bevestigd. Hetzelfde geldt voor de these van de proteststem. De theorie van de psychologische behoeften doorstond de toetsing met de werkelijkheid dan weer niet.

Wat de sociale deprivatietheorie betreft blijkt dat voksnationalisme in Vlaanderen, in tegenstelling tot Frankrijk, niet kenmerkend is voor het electoraat van extreem rechts. Dat hoeft echter niet te betekenen dat de theorie niet waardevol zou zijn in de Vlaamse context. Zoals aangegeven blijkt de operationalisering van het begrip *volksnationalisme* problematisch te zijn. De vaststelling dat de sociale desintegratietheorie met succes groepen kan aanduiden die meer kwetsbaar zijn voor de lokroep van extreem rechts is dan ook een sterke indicatie voor het belang van deze theorie in de verklaring van het vernieuwde succes van deze politieke oriëntatie.

Herbert Kitschelt's beschrijving van de heroriëntatie van politieke visies bleek waardevoller te zijn dan zijn veronderstelling dat extreem rechtse partijen hun succes vooral te danken hebben aan de combinatie van marktgeoriënteerde en etnocentrische visies. Die heroriëntering komt overigens in sterke mate overeen met het ontstaan van een breuklijn die zich ent op tegenstellingen tussen materialistische en postmaterialistische waarden. Uit het onderzoek van Marc Swyngedouw kunnen we besluiten dat die breuklijn inderdaad bestaat, meer zelfs, dat deze breuklijn in belangrijke mate de subjectieve perceptie van de electorale ruimte door de Vlamingen bepaalt.

Het blijkt dus niet zo eenvoudig om tot een algemene conclusie te komen vanuit de massale hoeveelheid theoretische en empirische informatie die in de wetenschappelijke literatuur over het vernieuwde succes van extreem rechts aanwezig is. Zoals dat in de sociale wetenschappen nogal dikwijls het geval is spreken sommige studies elkaar tegen en is er geen eensgezindheid over welke theorie de 'beste' is om het hier besproken fenomeen te verklaren. Ons inziens heeft het dan ook niet veel zin om naar de beste theorie te zoeken. Vanuit de meeste theorieën kan men enkele waardevolle hypothesen naar voren brengen, terwijl tegelijkertijd enkele hypothesen worden gefalsifieerd. Het is dan ook waarschijnlijk zo dat iedere theorie een stukje van de puzzel bloot legt, maar dat er ook enkele verkeerde interpretaties inzitten.

Dit neemt niet weg dat er nood is aan een algemene theorie die probeert al die stukjes van de puzzel te integreren. Herbert Kitschelt heeft een poging in die richting ondernomen, maar zijn interpretatie kan nogal sterk bekritiseerd worden. De theorie van de nieuwe breuklijn is ons inziens de best uitgewerkte van allemaal, maar ze is moeilijk te testen. Zeker wanneer men het over de historische ontwikkelingen heeft die als oorzaak van het nieuwe fenomeen worden aangehaald. Er is dus zeker voldoende werk over voor onderzoekers die zich in het fenomeen willen vastbijten.

BIBLIOGRAFIE

(anon.), De praktische theorie van de Frankfurter Schule. Website van de faculteit politieke en sociale wetenschappen van de Universiteit van Utrecht, <http://www.fss.uu.nl/wetfil/96-97/schule.htm>, laatst geconsulteerd op 26/11/2005.

BILLIET, Jaak, Church Involvement, ethnocentrism and voting for a radical right wing party: diverging behavioral outcomes of equal attitudinal dispositions. In: *Sociology of Religion*, 3, 1995, 56, pp.303-326.

BILLIET, Jaak, DE WITTE, Hans, Wie stemde er in juni 1999 voor het Vlaams Blok en waarom? In: *Tijdschrift voor sociologie*, 22, 2001, 1, pp.5-31.

BILLIET, Jaak, SWYNGEDOUW, Marc, De keuze tussen groen en extreem-rechts in Vlaanderen. Sporen van een nieuwe breuklijn. In: *Res Publica*, 37, 1995, 2, pp.247-262.

BILLIET, Jacques, Qui vote pour le Vlaams Blok? In: DELWIT, Pascal, DE WAELE, Jean-Michel, REA, Andrea, *L'extrême droit en France et en Belgique*. Brussel, Editions Complexes, 1998, pp.181-202.

BILSEN, Kaat, DE WITTE, Hans, Waarom worden individuen actief binnen een extreem-rechtse organisatie? Integratie van de beschikbare literatuur in een hypothetisch kader ter verklaring van extreem-rechts militantisme. In: *Tijdschrift voor Sociologie*, 22, 2001, 1, pp.37-62.

BREHM, Sharon S., KASSIN, Saul M., FEIN, Steven, MERVIELDE, Ivan, *Sociale Psychologie*. Gent, Academia Press, 2000, pp.151-152.

DE WITTE, Hans, SCHEEPERS, Peer, Twintig jaar Vlaams Blok. Herkomst, evolutie en toekomst van partij en kiezers. In: *Internationale Spectator*, 51, 1997, 7&8, pp.420-428.

DELWIT, Pascal, Qui vote pour le Front National en Belgique? In : DELWIT, Pascal, DE WAELE, Jean-Michel, REA, Andrea (eds.), *L'extrême droite en France et en Belgique*. Brussel, Editions Complexes, 1998, pp.167-179.

GIVENS, Terri, Gender Differences in Support for Radical Right, Anti-Immigrant Political Parties. Website van de bibliotheek van de universiteit van California, <http://repositories.cdlib.org/ccis/papers/wrkg6>. Laatst geconsulteerd op 20/11/2005.

LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, BILLIET, Jaak, Multilevel Modelling of Vlaams Blok Voting. Individual and Contextual Characteristics of the Vlaams Blok Vote. In: *Acta Politica*, 35, 2000, 4, pp.363-398.

LUBBERS, Marcel, SCHEEPERS, Peer, French Front National voting: a micro and macro perspective. In: *Ethnic and Racial Studies*, 25, 2002, 1, pp.120-149.

MARTIN, Pierre, Qui vote pour le Front National français? In : DELWIT, Pascal, DE WAELE, Jean-Michel, REA, Andrea (eds.), *L'extrême droite en France et en Belgique*. Brussel, Editions Complexes, 1998, pp.133-155.

MINKENBERG, Michael, The New Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis. In: *The Journal of Politics*, 59, 1997, 2, pp.624-627.

MINKENBERG, Michael, The New Right in Germany. The transformation of conservatism and the extreme right. In: European Journal of Political Research, 22, 1992, 1 pp.55-81.

SCHEEPERS, P., BILLIET, J., DE WITTE, H., Het electoraat van het Vlaams Blok. De kiezers en hun opvattingen. In: Sociologische Gids, 42, 1995, 3, pp.232-252.

SPIER, Tim, Die Wählerschaft rechtspopulistischer Parteien in Westeuropa. Eine Untersuchung der so genannten Modernisierungsverlierer-These. Website van de Universiteit van Göttingen, <http://www.uni-goettingen.de/docs/a481549d65d81643cddf0121d3d23871.pdf>, laatst geconsulteerd op 1/12/2005.

STEINMETZ, Georg, The New Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis. In: The American Journal of Sociology, 102, 1997, 4, pp.1175-1177.

SWYNGEDOUW, Marc, De opkomst en doorbraak van Agalev en Vlaams Blok in de jaren tachtig en negentig. In: Acta Politica, 29, 1994, 4, pp.453-476.

VINCKE, John, Sociologie. Een klassieke en hedendaagse benadering. Gent, Academia Press, 2002, pp.136-138.

VOERMAN, Gerrit, LUCARDIE, Paul, The extreme right in the Netherlands. The centrists and their radical rivals. In: European Journal of Political Research, 22, 1992, 1, pp.35-55.

WESSTLE, Bettina, NIEDERMAYER, Oskar, Contemporary right-wing extremism in West Germany. 'The Republicans' and their electorate. In: European Journal of Political Research. Dordrecht, Boston, London, 21, 1992, 1, pp.55-81.